

הקושיא, בספר שער המלך הל' חמץ א,ו. ובמשך חכמה בא. יב,יט). [וכן דרכו בכמה מקומות בספרו זה לתרץ הקושיות שבגמרא, שאין קשיא ללא תירוץ' – כלשונו בפרשת אחרי טז,ו. וע"ש צו ז,כה; תצא כב]. ע"ע במצוין לעיל יז:

*

... בכל מקום שצריך האדם לקנות קדושה בקיום מצוה בקום ועשה, צריך לברר תחלה אותו האבר שבו יקיים המצות-עשה, מכל הלאוין, וכמו שכתוב (ישעיה נב) הברו נשאי כלי ה' – כי נושאי כלי ה' נקראו האברים כשמקיים בהם מצות ה', ולכן נאמר 'הברו' – שיזדככו, שהאדם העושה מצוה בידיו כגון הנוטל לולב, צריך לברר ידיו שיהיו נקיות מגזל ושאר ענינים התלויים בידים, וכן בכל המצוות.

וכן איתא, כל שישנו בכל תאכל חמץ ישנו באכילת מצה – שעל ידי הצמצום שברר עצמו תחילה בענין ביעור חמץ, יכול לקבל קדושה מאכילת מצה ולקיים אכילת מצה בליל הפסח. וזהו נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים – אם בעל השדה רוצה לקבל טובה משדהו ולשמרו שלא יצמיח קוצים, אזי עיקר השמירה הוא בעת החרישה, שיברר וינקה את שדהו מכל פסולת ואז לא יזרע אל קוצים.

וכן מצינו בדברי תורה, שכתוב וראיתם אתו וזכרתם וגו' ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם; כיון שהזהיר במצות עשה בראיה וזכירה, שזה הוא בעינים ובלב, לכן צריך לברר תחלה לשמור את האברים הללו מהרע, ועל ידי זה יכול לקנות קדושה ממצות עשה באותם אברים. וזהו מכל משמר נצר לבך כי ממנו תוצאות חיים, כדאמרי אינשי תשמור תבואת שדה זו כי בה תלויים כל חיך, כן מחמת שכל הקדושות נקבעות בלב אדם וממנו תוצאות חיים, לכן צריך לשמור לבו מכל פסולת (מתוך מי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס פסחים קז).

דף מד

'כזית בכדי אכילת פרס'. על שיעור ה'פרס' ועל משך זמן אכילתו במאכלים השונים – ע' בפירוט ביוסף דעת כריתות יב-יג.

זכזית בכדי אכילת פרס דאורייתא היא? אמר ליה: אין – אי הכי אמאי פליגי רבנן עליה דר"א בכותה הבבלי?... משמע לכאורה שבכזית בכדי אכילת פרס, גם לפי חכמים שאין להם לימוד מיוחד לתערובת, האוכלו חייב כמו אוכל חמץ בעין. והקשו המפרשים על הרמב"ם שפסק (חמץ א,ו) שאעפ"י שלוקים על אכילת תערובת חמץ כזית בכדי אכילת פרס, אבל אין חיוב כרת וקרבת. [וגם הביא על כך את דרשת ר"א, כל מחמצת לא תאכלו]. ע' בהשגות הרמב"ן לספר המצוות (לאוין, קצח); שו"ת הרא"ש טז,ב. וע' בבאר שיטתו בנושאי כלים שם; מנחת חינוך יב,ה; בהגר"א תנג; זכר יצחק ז; ברכת מרדכי ח"ב ו.

מאידך יש מדייקים מקושית הגמרא כהרמב"ם, שאם בכזית בכדי אכילת פרס חייב כרת, היה לגמרא להקשות קושיא חזקה יותר; אי הכי אמאי אמר ר"א שאין בו כרת. אך יש לדחות שרבי אליעזר דיבר כשאכל רק כזית מכל התערובת. לפיכך הקשו רק לחכמים, מה טעם אמרו 'על עירובו בלא כלום' הלא יש אופן שמתחייב, כאשר אכל הכל בכדי אכילת פרס (עפ"י שיעורי הגרשו"א).

'אלא הנח לכותח הבבלי דלית ביה כזית בכדי אכילת פרס, אי בעיניה, דקשריף וקאכיל ליה – בטלה דעתיה אצל כל אדם...' בפשטות מתפרש הואיל ובטלה דעתו אצל כל אדם, לכך אם אכל בצורה זו – פטור [ויש לפרש בשני אופנים; כיון שבאכילה רגילה אין כזית בכא"פ הלכך בטל במיעוטו ואין מתחשבים באכילתו החריגה של זה. אופן נוסף – משום אכילה שלא כדרך, לכך פטור. אך קשה לפי"ז הלא האוכל כזית מרור הגם הוא חריף מאד אין דנים אותה כאכילה שלא כדרך. משיעורי הגרשו"א]. אך יש ראשונים שמפרשים, הואיל ובטלה דעתו של האוכל כותח בעינו, ודאי לא דיבר בו התנא. אבל אם אכן אכל כך – נתחייב, ואין זו 'אכילה שלא כדרך' (עפ"י תוס' נזיר לו: והובא בשו"ת המבי"ט רמז, ומפרש כן גם בדעת הרמב"ם. ויש מפרשים כפירוש הראשון אלא שר"א חולק בזה על חכמים ולדעתו אם אכל הכותח בעינו – חייב הגם שאכל שלא כדרך. ע' כסף משנה ושער המלך הל' חמץ א, ו; ברכת מרדכי ח"ב ו, ה-יא).

'אמר ליה: הנח לתרומה בזמן הזה דרבנן'. לא אמר 'קסבר תרומה בזה"ז דרבנן' – משמע שכן נוקטים בגמרא בפשיטות. וכן משמעות סוגיות נוספות. וזה כדעת הראשונים (רמב"ם, ר"י, רשב"א) שפסקו כן להלכה (תשב"ץ ח"ג קצט; בהגר"א יו"ד שלא סק"ו). וכן פסק מרן בשלחנו הערוך (יו"ד שלא, ב). ובטעם הדבר, יש אומרים מפני שנוקטים קדושה שניה בטלה (ערש"י ב"ק קיד: ותוס' יבמות פב). ויש אומרים שאפילו בימי עזרא היה החיוב מדרבנן משום שלא באו כל ישראל לארץ, אבל קדושה שניה לא בטלה (עפ"י רמב"ם הל' תרומות). ואולם יש מהראשונים שנקטו להלכה שתרומה בזמן הזה מדאורייתא (עפ"י ראב"ד תרומות א, כו, יג, יג; איסו"ב כ, א; טור יו"ד שלא בשם ר"י. והוזכרה דעה זו ברמ"א שם).

(ע"ב) 'ליתן טעם כעיקר'. ביסוד דין זה, אם ענינו לומר שאין האיסור בטל היותו וטעמו ניכר, או שמא חל דין ביטול על האיסור אלא שנתחדש טעם האיסור בעצמו יש בו איסור. או שמא שתי הסברות נכונות; מאחר ונתחדש טעם האיסור נידון כאיסור, שוב אין האיסור בטל – ע' בחדושי הגר"ח הלוי הל' מאכלות אסורות ט, ט; טו, א; מעשה הקרבנות י, יב; תרומות יג, ט. וע"ע במובא ביוסף דעת ע"ז עג.

ובקובץ שעורים כאן הסביר את מחלוקת הראשונים (רש"י כאן ורא"ש סוף הלכות חלה, עם הר"ש בטבול-יום ב) באיסור פחות מכשיעור שנתערב בכשיעור ונותן בו טעם – האם חייבים עליו, שניידן זה תלוי באותה שאלה; אם על ידי טעם כעיקר נהפך ההתר להיות אסור, על ידי הטעם שבו, כי אז אפשר להתחייב גם כאשר באיסור עצמו אין כזית, אבל אם אין ההתר נתהפך לאיסור אלא שהאיסור אינו מתבטל, אי אפשר לחייב על חצי שיעור של איסור. ועוד האריך בשאלה זו. וע"ע בספר ברכת שמעון פסחים יג.

עוד תלה בקובץ שעורים במחלוקת הראשונים, את החקירה בגדר 'התר מצטרף לאיסור', האם נתחדש שההתר עצמו נעשה איסור [וזה אין שייך אלא בבלוע בו – כמו שמורים דברי התוס' (בסד"ה כמאן)], או אין ההתר נעשה איסור רק גזרת הכתוב היא שמצטרף לחייב על אכילת האיסור [ולפי זה התר מצטרף לאיסור גם כשאינו בלוע בו, כפשט דברי רש"י].

'אלא דאי תרו ליה כולי יומא בחלבא שרי, בשיל ליה בשולי – אסור'. אף על פי שבכל מקום כבוש הרי הוא כמבושל, כאן לא אסרה תורה אלא דרך בישול, וכמו שכתב רש"י. והוא הדין למליחת בשר בחלב – מותרת היא מן התורה (עפ"י פרי חדש יו"ד פז סק"ב וש"ך שם סק"א). וכן הדין לכל הדברים שאינם נחשבים 'דרך בישול', כגון לדעת הסוברים שעירוי או עישון או בישול בחמי טבריה וכד' אינם 'דרך בישול', לא נאסרו מהתורה.

יש מי שכתב שמן הטעם הזה, שאיסור בשר בחלב חידוש הוא, אין חצי שיעור שלו אסור מהתורה אלא מדרבנן, בניגוד לשאר איסורים (עפ"י פרי מגדים או"ח פתיחה כוללת ח"א יז, עפ"י רלב"ח ח"א יח).

זרבנן, גיעולי נכרים חידוש הוא, דהא כל נותן טעם לפגם מותר... והכא אסור. ומעלה היא שעשתה תורה להכשיר הכלים, בדומה לטבילה שהצריכה תורה לכלים חדשים, אלא שלגבי טבילה אם נשתמש בכלי בלא טבילה לא נאסר המאכל, ואילו כאן אף בדיעבד אסור בלא הגעלה (עפ"י מאירי בשם גדולי הדורות; בדק הבית לרא"ה ד, א בשם הרמב"ן).

ויש לפרש שגדר האיסור הוא להחשיב הטעם הנפלט מהכלי כדבר אסור, הגם דבעלמא אין פליטה כזו אוסרת (וע' שו"ת ר"ח או"ז סד). ולדברי המאירי (וכ"כ בנובי"ת נא) כן הדין אף בכלים של ישראל שבלעו איסור. ויש מי שכתב שלדעת האומרים טעם כעיקר לאו דאוריתא, אם בישל בכלי שבלע איסור לא נאסר התבשיל, ואעפ"י לכתחילה צייתה תורה להגעיל, ומצינו חילוקים בין 'לכתחילה' ל'דיעבד' בדאוריתא (עפ"י פרי מגדים צג שפ"ד סק"ג בדעת הרמב"ם. ונקט שם שהוא הדין בכלי של ישראל שבלעו איסור. ואולם בכרתי ופלתי (צח סק"ב) נקט בדעת הרשב"א שהחידוש הוא רק בכלי נכרים [ואף לענין דיעבד], אבל לא בכלי ישראל – אם טעם כעיקר לאו דאוריתא).

דהא כל נותן טעם לפגם מותר דגמרינן מנבילה. נתבאר בע"ז סו.

*

דרשינן בגמרא, חד אמר לטעם כעיקר, וחד אמר להיתר מצטרף לאיסור. ונראה שמר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, ואחד רמז בדבריו הקדושים דבר אחד והשני דבר אחר; והוא – טעם היינו הסתכלות איסור חלילה, או איזה מחשבה והרהור רע חלילה הוא כעיקר עבירה גופא, וצריך לשמור עצמו מאד בזה כמו מהעיקר-עבירה.

ומר אמר 'היתר מצטרף לאיסור' – שהנה עיקר מניעת האדם מעבודת הבורא הוא עסק הפרנסה שקשה בקריעת ים סוף, ורובם נכשלים חלילה בעסק משא ומתן שצריך לזוהר מאד בזה, כולי האי ואולי. וזהו שאמרה היונה 'היו מזונותי מרויחן כזית ומסורין בידך ואל יהיו מתוקין כדבש ותלויין ביד בשר ודם' (עירובין יח.) – פרוש, שהבחירה תהיה בידך, שאתה תבחר בעסקי מזונות ולא אני, כי מתיראת אנכי שלא יהיה זאת בידי שלא אתמוטט חלילה, מחמת שצריך לזה שמירה גדולה. וזהו 'חצי זית איסור וחצי זית היתר מצטרפין' (ערש"י כאן) – שקצת עושה באמונה לפעמים ולפעמים להיפך חס וחלילה, אז גם ההיתר נבלע באיסור חלילה (נועם אלימלך נשא).

דף מה

זרבנן אמרי לך מיצרך צריכי; חטאת להיתר מצטרף לאיסור וחולין מקדשים לא גמר, ומשרת ליתן טעם כעיקר ומכאן אתה דן לכל התורה כולה. ואם תאמר מדוע לא נאמר להפך; חטאת לטעם כעיקר, ובקדשים בלבד, ומשרת להתר מצטרף לאיסור, ומשם נלמד לכל התורה? ויש לומר, מסתבר להעמיד טעם כעיקר לכל איסורי תורה יותר מהתר מצטרף לאיסור (עפ"י תוס' רבנו פרץ).

ומפרש שם שטעם כעיקר חמור יותר שהרי יש בו כרת, כגון בחמץ ובחלב, משא"כ התר מצטרף לאיסור אינו אלא בלאו, שהרי תערובת חמץ אין בה כרת.

ואין להקשות אדרבה, נקוט את החידוש הפחות, התר מצטרף לאיסור, שכן אין בו כרת, ומנין לחדש את החמור יותר – אך